ФУТБОЛЬНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ІМАНЕНТНІ ОЗНАКИ

Юрій Струганець

Аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка **(УКРАЇНА)**,
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, e-mail: yurastruhanets@gmail.com
UDC: 81'373

ABSTRACT

Struhanets Yuriy. Football vocabulary of Ukrainian literary language: immanent features

The aim of this study is to characterize immanent features of football vocabulary in Ukrainian literary language. This article reports the results of a research that football vocabulary is a vocabulary for denotes concepts from football sphere. It functions in professional and unprofessional language. To denote the professional sphere usually used the concept «language for specific purposes» that is a common term in English literature. Football vocabulary that functions in language for specific purposes usually united terms of football branch, interdisciplinary common-scientific terminological units, terminologizated lexical units (common tokens that serve for the description of terminological concepts); and nomenclature, professionalisms, professional jargon. In unprofessional language (in media, fiction) football terms suffer of determinolodization and acquires new (often figurative) meanings. Such lexical units attributed only to category of football vocabulary. Determined that football vocabulary unite features of term and common word.

Key words: football vocabulary, professional and unprofessional language, language for specific purposes, terms of football branch, interdisciplinary common-scientific terminological units, terminologizated lexical units, nomenclature, professionalisms, professional jargon.

Основна мета наукової розвідки – схарактеризувати іманентні ознаки футбольної лексики української літературної мови. У статті представлено результати досліджень автора, що футбольна лексика – це лексика на позначення предметів і понять зі сфери футболу, яка функціонує у фаховій і нефаховій мові. Для позначення фахової сфери використано також поняття «мова спеціального призначення» як найбільш поширений термін в англомовній літературі. Футбольна лексика, що функціонує у мові спеціального призначення, об'єднує терміни футбольної галузі, міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці, термінологізовані лексичні одиниці (загальновживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять), а також номенклатуру, професіоналізми, професійний жаргон. У нефаховій мові (у ЗМІ, белетристиці) футбольні терміни зазнають детермінологізації, набувають нових (часто переносних) значень. Такі лексичні одиниці віднесено тільки до розряду футбольної лексики. Встановлено, що футбольна лексика поєднує ознаки терміна і загальновживаного слова.

Ключові слова: футбольна лексика, фахова і нефахова мова, мова спеціального призначення, терміни футбольної галузі, міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці, термінологізовані лексичні одиниці, номенклатура, професіоналізми, професійний жаргон.

Зацікавлення лінгвістів спортивною комунікацією зросло в останні десятиріччя у зв'язку з активним вивченням різних сфер мовної діяльності соціуму. Незважаючи на увагу дослідників до теоретичних і практичних питань спортивної термінології, футбольна лексика української літературної мови залишається не вивченою. **Актуальність нашого дослідження** детермінують такі чинники: зростання популярності футболу як виду спорту; збільшення числа учасників футбольної комунікації, що зумовлено функціонуванням спортивних каналів на телебаченні, постійною трансляцією футбольних матчів, відкриттям

спортивних (у тому числі футбольних) порталів, обговоренням футбольної проблематики в чатах і на форумах в Інтернеті; потреба комплексного опису тематичної групи лексики «Футбол», що репрезентує сегмент мовної картини світу українства.

У словниковому складі української літературної мови сформувалася тематична група лексики «Футбол», яка є результатом тривалої предметно-понятійної номінації у цій галузі спорту. На позначення цього тематичного об'єднання функціонує низка термінів: «футбольна лексика», «лексика футболу», «футбольні терміни», «футбольна термінологія», «фахова лексика футболу». Закономірно, що важлива умова будь-якої наукової студії – чітка дефініція об'єкта. Тому **мета** нашої статті – схарактеризувати іманентні ознаки футбольної лексики української літературної мови.

Джерельною базою нашого дослідження слугують загальномовні тлумачні словники, фахові словники, спортивні газети та журнали (друковані та Інтернет-видання), науково-популярна та довідкова література з футбольної проблематики, теле- і радіопрограми на футбольну тематику, трансляція футбольних матчів. Також залучено для аналізу всеукраїнські та регіональні періодичні видання (друковані та електронні), сучасну белетристику, що репрезентують неспеціальні контексти реалізації футбольної лексики.

Лексичні одиниці на позначення предметів і понять футбольної галузі виникають і функціонують у спеціальній і неспеціальній сферах мовної діяльності соціуму. Спеціальний вид діяльності обслуговує фахова мова. «Особливість фахових мов полягає в їхній спеціальній, орієнтованій на потреби відповідної професії лексичній базі, переходи якої до загальнонаціональної мови плавні… З іншого боку, їх специфіка полягає у частотності вживання» [6, с. 19]. Фахову мову називають ще технолектом, робочою мовою, особливою мовою, галузевою мовою, професійною мовою, професійним діалектом, спеціальною мовою, субмовою, мовою для спеціальних цілей [6; 9]. На позначення аналізованого сегмента мовної діяльності соціуму з англомовного світу прийшло поняття «Language for Specific Purposes» (LSP) – «мова спеціального призначення». К. Авербух стверджує, що мова спеціального призначення «більше ніж будь-яка інша сфера комунікації спрямована на ефективну й адекватну передачу інформації» [1, с. 50].

На сучасному етапі розвитку мовознавства ще немає єдності думок українських і зарубіжних науковців щодо статусу мови спеціального призначення. Л. Півньова у статті «Мова спеціального призначення як об'єкт лінгвістичних студій» здійснила спробу систематизувати погляди учених. На основі аналізу констатує, що: 1) основною одиницею мови спеціального призначення є термін; 2) мова спеціального призначення – функційний різновид національної мови; 3) має спільні риси з лексиконом літературної мови і включає в себе спеціальні термінологічні і термінологізовані одиниці; 4) більш інтернаціоналізована, ніж загальновживана лексика; 5) характеризується передачею спеціального знання максимально економними засобами вираження завдяки автоматизації та кодифікації; 6) служить для потреб високоорганізованої і оптимізованої професійної комунікації; 7) у склад LSP входять не лише терміни, номени, а й професіоналізми та жаргонізми, що дає можливість відтворити повну картину становлення тієї чи тієї системи понять з урахуванням мовних та позамовних чинників впливу [9, с. 123].

Таксономія номінативних одиниць у мові спеціального призначення є досить розгалуженою. До спеціальної лексики відносять: 1) загальнонаукову лексику; 2) терміни; 3) прототерміни – спеціальні лексеми, які номінують спеціальні уявлення в донаукову добу розвитку спеціальних знань; 4) передтерміни – спеціальні лексеми для новосформованих понять, зокрема описові звороти, сурядні словосполучення, прислівникові і дієприслівникові звороти; 5) квазітерміни – закріплені в термінології передтерміни; 6) терміноїди – спеціальні лексеми, які використовуються для номінації неоднозначних понять, які ще не мають дефініцій; 7) номенклатурні знаки (номени) (термін Г. О. Винокура) – сукупність спеціальних лексичних одиниць для позначення конкретних, одиничних понять у певній галузі; 8) професіоналізми – слова, що називають спеціальні поняття в професійному усному мовленні, в неофіційній ситуації, що мають експресивні та емоційні конотації; 9) професійні жаргонізми – різновиди професіоналізмів, що мають ненормативний характер [4, с. 43–46; 5]. Із наведеного переліку до терміносистем включають лише терміни, номени і загальнонаукову лексику.

Т. Кияк усю лексику фахового тексту розподіляє на 5 видів: «1) терміни даної галузі, які мають власну дефініцію; 2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці…;

3) напівтерміни або професіоналізми, до яких дехто відносить і номенклатуру, щоправда, професіоналізми, як правило, мають свої тлумачення, на противагу номенклатурним одиницям, що не мають визначень; 4) професійні жаргонізми, які не претендують на точність та однозначність, мають великий рівень образності та емотивно забарвлене значення; 5) загальновживана лексика» [6, с. 19].

У мові спеціального призначення, яка репрезентує футбольну галузь, лексику кваліфікуємо як спеціальну лексику футболу (або ж як фахову лексику футболу) і розподіляємо на таксономічні ранги таким чином: 1) терміни футбольної галузі, 2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці, 3) термінологізовані лексичні одиниці (загальновживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять) сфери футболу; 4) номенклатура; 5) професіоналізми, професійний жаргон. Розглянемо кожен із названих сегментів.

1. У літературних мовах галузеві терміни утворюють систему, у якій рівень організації одиниць значно вищий, ніж у лексиці загальнолітературної мови. Сучасні уявлення науковців про спеціальне слово, термін, термінологію, терміносистему ґрунтуються на ідеях вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як: Д. Лотте, О. Реформатський, В. Лейчик, Л. Карпова, В. Даниленко, Т. Канделакі, Л. Кутарьова, Б. Головін, Т. Коготкова, Н. Васильєв, Н. Бойко, Л. Морозова, І. Квітко, В. Журавльов, Т. Панько, О. Селіванова, І. Кочан, А. Д'яков, Т. Кияк, О. Радченко, Т. Михайлова, Н. Цимбал. Термін, у трактуванні В. Лейчика, – це слово чи словосполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності, тобто є одиницею мови спеціального призначення [8]. О. Селіванова у «Лінгвістичній енциклопедії» виклала головні вимоги до терміна, як-от: системність, що стосується понятійного змісту, словесного вираження й відповідності між змістом і формою; наявність класифікаційної дефініції (тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці); стислість, відповідність позначуваному поняттю, однозначність і конкретизацію в межах терміносистеми, прозорість внутрішньої форми; жорстку конвенційність, стилістичну нейтральність; залученість до відповідної системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; точність і короткість; деривaційну здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; високу інформативність [10, с. 736–737]. У переліку наведено ідеальні вимоги до терміна. Зазвичай у сучасній мовній практиці є багато відхилень від цих вимог. Наприклад, як засвідчує аналіз футбольної термінології, полілексемні терміни частотніші, ніж монолексемні. Функціонують моделі термінів із п'яти елементів: *вихід воротаря за межі карного майданчика, здобути місце у фінальний раунд турніру*. Наявні багатокомпонентні моделі аналітичного способу творення із підрядним реченням у ролі атрибута: *гравець, що виходить на заміну; команда, що очолює турнірну таблицю*. Також у футбольній термінології спостерігаємо варіантність (*футбольний зал – футбольна зал*) і синонімію (*рефері – суддя, голкіпер – воротар, хавбек – півзахисник*).

Спеціальні термінологічні одиниці футбольної тематики за ступенем спеціалізації їхнього значення різні, а тому їх можна поділити на три групи: загальноспортивні терміни, міжгалузеві спортивні терміни і власне футбольні терміни. Загальноспортивні терміни вживають практично в усіх галузях спорту, наприклад: *змагання, перемога, поразка*. У межах певної термінології такі лексичні одиниці можуть конкретизувати своє значення: *футбольне змагання, футбольна перемога, футбольна поразка*. Міжгалузеві спортивні терміни функціонують у кількох галузях спорту: *гра, м'яч, ворота*. Власне футбольні терміни притаманні тільки футбольній галузі: *вінгер, латераль, офсайд.*

Футбольна термінологія за тематикою дуже розгалужена. Сформований нами корпус лексичних одиниць розподілено на чотири тематичні множини: «Організація гри», «Забезпечення гри», «Учасники гри», «Процес гри», кожна з яких має складну семантичну ієрархію. У досліджуваних тематичних множинах футбольної лексики виразні гіперо-гіпонімічні та синонімічні відношення. Наприклад, гіперо-гіпонімічні опозиції демонструє ряд із гіперонімом *захисник: крайній захисник, останній захисник, правий захисник, лівий захисник, центральний захисник.* Синонімія здебільшого ґрунтується на опозиції «питоме слово – запозичене слово»: *вінгер – фланговий півзахисник, голкіпер – воротар*, *форвард – нападник*.

Термінологія кожної літературної мови формується і розвивається на ґрунті відповідної їй національної мови. Тому термін, як і загальновживане слово, має відповідати вимо-

гам літературної мови, зокрема нормам національного правопису. Той факт, що запозичені слова зазнають адаптації у мові-реципієнті, а згодом кодифікуються, підтверджують такі ознаки: передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови, яка запозичає; уведення лексичної одиниці до граматичних парадигм і категорій; фонетична видозміна; утворення похідних; семантичне пристосування; постійність уживання.

2. Міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці у складі футбольної термінології демонструють передислокацію лексики літературної мови на стилістичній шкалі. Відбувається ретермінологізація – процес перенесення готових термінів з однієї галузі в іншу з повним або частковим переосмисленням. Формування футбольної термінології пов'язане зі зверненням до різних сфер діяльності. Із військового середовища запозичено лексичні одиниці *атака, захист, напад, удар, фланг*; із техніки і виробництва – *ножиці, стандарт, техніка*; із суспільно-політичної сфери – *арбітр, протест, суддя* та ін.

3. Термінологізовані лексичні одиниці – це загальновживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять. Розвиток термінологічних значень, пов'язаних із футбольною сферою, на базі загальновідомих слів демонструють численні приклади: *відпочинок, жест, міжсезоння, перевага, підйом, помилка.* Термін значною мірою відрізняється від загальновживаного слова, на базі якого він виник. Але поки існує смисловий місток між загальним і термінологічним значеннями лексеми, доти можемо говорити про її багатозначність, а в діахронному аспекті – про первинність першого і вторинність другого значення.

4. До складу спеціальної футбольної лексики входить розгалужена номенклатура. Домінує велика група назв гравців за належністю до певної футбольної команди (ФК). У дослідженні під номенклатурою розуміємо сукупність назв (номенів) об'єктів футболу як окремої галузі спорту. Ґрунтуємося на основних ознаках номенів, виділених З. Комаровою, як-от: 1) узгодження із поняттями через термін; 2) належність до власних назв або проміжна позиція між термінами та власними назвами; 3) належність до найпростішої системи, яка представляє перелік однорідних понять чи предметів, що знаходяться на одному рівні абстракції; 4) функціонування як нижчої ланки спеціальної лексики, оскільки зрозуміти їх без зіставлення з іншими термінологічними одиницями неможливо [7, с. 9].

За нашими спостереженнями, номени гравців ФК сформувалися на основі метафоричного перенесення за типовими лексико-семантичними моделями, наприклад: 1) «назва гравців ← колір спортивної форми ФК» (*біло-червоні, біло-малинові* – ФК «Волинь»; *біло-сині* – ФК «Динамо»; *жовто-зелені* – ФК «Нива»); 2) «назва гравців ← герб ФК» (*леви* – ФК «Карпати»; *гармаші, каноніри* – ФК «Арсенал»); 3) «назва гравців ← характерні ознаки місця розташування ФК» (*пивовари* – ФК «Оболонь»; *помідори* – ФК «Кримтеплиця»; *моряки* – ФК «Севастополь»).

5. Ще один сегмент у складі лексики мови спеціального призначення номінують професіоналізмами, професійним жаргоном. Інколи науковці ототожнюють ці поняття. О. Селіванова їх розмежовує: «На відміну від терміна, який є офіційним, прийнятим у відповідній сфері, професіоналізм є напівофіційним словом, що не є строгим, науковим позначенням поняття, тобто терміни і професіоналізми відрізняються протиставленням норми й узусу. Професійні жаргонізми відрізняються від термінів стилістичною маркованістю» [10, с. 737]. Термін «професійні жаргонізми» використовують для позначення образно-експресивних лаконічних слів і висловів, які мають нейтральні відповідники і функціонують в усній мові представників певної професії чи роду занять, об'єднаних спільними інтересами чи належністю соціально-професійної спільноти. За нашими спостереженнями, у складі футбольної лексики домінують професійні жаргонізми як образно-експресивні мовні засоби, які широко уживають коментатори футбольних матчів, журналісти. Наприклад: *гірничник* – жовта картка, *метелик* – пропущений м'яч, *основа* – основний склад команди. На думку Н. Третяк, «жаргонізми виступають одночасно і номінативною одиницею, й експресемою, і соціальним та стилістичним маркером» [13, с. 164]. Л. Ставицька паралельно використовує терміни «професійний жаргон» і «професійний соціолект», а жаргонні одиниці називає соцілектизмами (*програти всуху* – програти, не забивши гол у ворота суперника; *розмочити* – відкрити рахунок, забити перший гол тощо) [12, с. 227–231].

Футбольна лексика активно функціонує також у неспеціальних контекстах – у ЗМІ, белетристиці, розмовній мові. У неспеціальній сфері футбольні терміни детермінологізуються. Такі лексичні одиниці відносимо тільки до розряду футбольної лексики. У художній літературі футбольна лексика переважно вживається зі спеціальним значенням: *футбол*

– це життя [3, с. 33], *футбол – це більше, ніж гра* [3, с. 33], *футбол – це тріумф волі й нахабності* [3, с. 33], *футбол був моїм першим самоусвідомленням* [3, с. 35], *футбол був якщо не різновидом, то точно замінником релігії в нашій атеїстичній країні* [3, с. 37], *футбол є фата-морганою* [2, с. 30].

У розмовній мові, мові ЗМІ формуються нові значення футбольної лексики, тобто вона не лише змінює свій стилістичний статус, але й модифікує семантичне наповнення. Відбувається інтеграція стилістичних і семантичних процесів. Наприклад: *отримати жовту картку* – отримати попередження за певне порушення, невиконану справу; *опинитися в офсайді* – опинитися поза справами; *потрапити у дев'ятку* – вдало виконати справу, влучно висловитися.

Науковці називають ознаки, які відрізняють загальновживане слово і термін. Так, Л. О. Симоненко зауважує: «Термінологічна номінація, на відміну від загальномовної, має певні особливості, пов'язані насамперед із самою специфікою терміна як лексичної одиниці обмеженої сфери вживання» [11, с. 21]. Футбольна лексика, на відміну від футбольної термінології, має значно ширшу сферу функціонування.

Отже, футбольна лексика поєднує ознаки терміна і загальновживаного слова. У мові спеціального призначення до складу спеціальної футбольної лексики входять терміни футбольної галузі, міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці, термінологізовані лексичні одиниці (загальновживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять), номенклатура, професіоналізми, професійний жаргон. У неспеціальній сфері лінгвосоціуму футбольні терміни зазнають детермінологізації, що супроводжується семантико-стилістичними трансформаціями лексичної одиниці. Тому в загальномовному вжитку лексичні одиниці з футбольною семантикою належать до розряду футбольної лексики. Із загальновживаною лексикою їх зближують такі параметри: загальнодоступність, емоційна забарвленість частини лексичних одиниць, полісемічність, наявність синонімії, антонімії, розвинена лексична сполучуваність. Футбольній лексиці, як і термінології, притаманні такі характеристики: системний характер, співвіднесеність із певним соціальним поняттям. Провести чітке розмежування між термінологією і загальновживаною лексикою у складі футбольної лексики складно. Між ними знаходиться дифузна зона, у якій лексичні одиниці перебувають у перманентному коливанні між ідеальними вимогами до терміна і реальним функціонуванням у динамічній лексико-семантичній системі літературної мови. Тому виокремлена проблематика потребує подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух К. Я. Современное терминоведение: коммуникативный аспект / К. Я. Авербух // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IX / [відп. ред. В. Л. Іващенко]. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – С. 48–53.
2. Андрухович Ю. Гра з випадковими числами / Ю. Андрухович // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 5–32.
3. Бондар А. Мій дирдир / А. Бондар // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 33–40.
4. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение: учеб. пособие / С. В. Гринев-Гриневич. – М. : Изд. центр «Академия», 2008. – 304 с.
5. Войцева О. А. Репрезентація науково-технічного знання в системі мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iopktXXI/388-400.pdf
6. Кияк Т. Апологія лінгвістики фахових мов / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VII / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 18–21.
7. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 156 с.
8. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 4-е изд. – М. : Либроком, 2009. – 256 с.

9. Півньова Л. Мова спеціального призначення як об'єкт лінгвістичних студій / Л. Півньова // Українська мова. – 2014. – № 4. – С. 117–125.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Симоненко Л. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VII / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 21–25.
12. Ставицька Л. Арґо, жарґон, сленґ: Соціяльна диференціяція української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
13. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція): монографія / Н. В. Третяк. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 184 с.